

«Bruken og egnetheten av «force majeure» i lys av klimaendringene»

-Med særlig utgangspunkt i hvordan force majeure tilfeller reguleres etter kontrollansvaret og NS 8405/NS 8407

Masteroppgave i rettsvitenskap våren 2022

Kandidatnummer: 165

Antall ord inkludert fotnoter: 12569

UNIVERSITETET I BERGEN

Det Juridiske Fakultet

Innholdsfortegnelse.

1 Innledning

1.1 Oppgavens tema og aktualitet

1.2 Force majeure begrepets historiske opprinnelse og utvikling i norsk rett.

1.2.1 Romerretten.

1.2.2 Fransk rett

1.2.3 Utvikling i Norsk rett ved kjøpsloven av 1907

1.2.4 Utvikling i Norsk rett ved kjøpsloven av 1988

1.2.5 Kontrollansvaret som alminnelig kontraktsrettslig prinsipp

1.2.6 Force majeure begrepet

1.3. Rettskildebilde og metodisk tilnærming

1.4 Legislative hensyn

1.5 Fremstillingen videre og avgrensning av oppgaven.

2. Hoveddel

2.1 Krav til virkning av hendelsen

2.1.1 Kontrollansvaret

2.1.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.1.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.2 «Utenfrakommende»

2.2.1 Kontrollansvaret

2.2.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.2.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.3 «Ekstraordinære»

2.3.1 Kontrollansvaret

2.3.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.3.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

2.4 «Upåregnelige»

2.4.1 Kontrollansvaret

2.4.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS8407

2.4.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

3. Avslutning

3.1 Egnetheten av reguleringer av force majeure tilfeller i lys av klimaendringene.

3.1.1 Egnetheten av klausulene i NS 8405 og NS 8407

3.1.2 Egnetheten av kontrollansvaret.

3.2 Samlende betraktninger

1. Innledning

1.1 Oppgavens tema og aktualitet.

Denne oppgaven vil se nærmere på bruken og egnetheten av force majeure med henblikk på den atypiske klimautviklingen som har funnet og finner sted.

Det har de siste årene blitt stadig mer fokus på klimaforandringer og miljømessige utfordringer, hvor begrepet «klimakrise» har blitt omfavnet som populært både i redaksjonell og i forskningsrelatert sammenheng.

Klimatiske hendelser og endringer kan påvirke parter evne til å oppfylle kontraktuelle plikter på flere måter. Et jordskred på grunn av et ekstremvær med enorme mengder regn kan gjøre skade på materialer og maskiner ved et byggeprosjekt, eller kanskje føre til en materialmangel som igjen skaper en situasjon hvor arbeidet ikke kan fortsette etter planen. Naturhendelser som ekstremvær, flom, tørke, skogbrann, storm og ekstrem kulde utgjør eksempler på hendelser fra naturen sin side, som kan tenkes å påvirke mange ulike kontraktuelle forhold.

Ikke alle slike hendelser kan sies å være resultater av en mer eller mindre forutsigbar klimaforandring, men som den videre redegjørelsen for funnene i nyere klimarapporter vil vise, kan det legges til grunn at frekvensen av og muligheten for at enkelte slike naturhendelser eller «naturkatastrofer» øker, samt at mer sammensatte klimatiske forhold er i endring.

Spørsmålet for min analyse er hvordan klimaendringene har innvirkning på bruken av «force majeure» og hvorvidt de reguleringene jeg vil se nærmere på forblir egnet der klimarelaterte hendelser hindrer en part fra å oppfylle sine kontraktuelle plikter.

Oppgaven vil omhandle det jeg kaller atypisk klimautvikling. Jeg velger å ordlegge klimautviklingen som atypisk, ettersom den klimaforandring som har funnet sted de siste tiårene i stor grad tilskrives utslipp og menneskeskapte faktorer, noe som gjør at den forandringen som har funnet og finner sted, er unaturlig.

Det er kanskje det atypiske med klimaendringene som gjør dette til en vanskelig ramme for oppgaven, ettersom det hersker mye vitenskapelig usikkerhet rundt hva som kan tilskrives en mer naturlig utvikling, og ikke. Det som uansett kan legges til grunn, er at klimaet har forandret seg, og fortsetter å forandre seg, og dette vil kunne påvirke avtaleforhold.

Som empirisk grunnlag for klimaendringene jeg legger til grunn for oppgavens analyse, viser jeg til to delrapporter fra FNs klimapanel: IPCC AR6 Delrapport 1 2021¹ og IPCC AR6: delrapport 2 2022² Herunder referer jeg til oppsummeringsdokumentet til rapportene.³ Den første delrapporten fra 2021 tar for seg de fysiske klimaforandringene, og det vitenskapelige grunnlaget for å påvise, og forutse disse.

I denne delrapporten er det mange funn som legger til grunn hvilke forandringer som har funnet sted. Herunder vises det til økningen i «ekstremvær» og det vises til en høy korrelasjon mellom endringer i temperatur og andre omstendigheter, og slike hendelser som omtales som ekstremvær og liknende i det videre. Det oppteignes i rapporten ulike fremtidige scenarioer for utviklingen videre.

I punkt A 1. vises det til at «It is unequivocal that human influence has warmed the atmosphere, ocean and land. Widespread and rapid changes in the atmosphere, ocean, cryosphere and biosphere have occurred» Med dette må det legges til grunn at det rent faktisk har skjedd klimaforandringer.

Det vises til eksponentiell økning i varme siden 1850 jf. punkt A 1.2, Et sannsynlig økt nivå av nedbør over land fra 1950, og en antatt større økning ifra 1980 tallet med medførende endringer i saltinnhold i havet og typiske mønster for stormer Jf. punkt A.1.4.

Punkt A 1.5 -A1-7 viser til økt smelting av is ved polene, forandring i oksigennivå og snøfall, samt økning av havnivå.

I oppsummeringens punkt a.2 understrekes det hvor atypiske disse forandringene er, med eksempel i A.2.2 hvor det vises til at «Global surface temperature has increased faster since 1970 than in any other 50-year period over at least the last 2000 years (high confidence)».

Rapporten oppteigner flere alternative dokumenterte scenarioer for den videre utviklingen, men det legges til grunn at temperaturen vil fortsette å øke i et mindre eller større omfang.

B.2 viser til at i direkte relasjon til økt temperatur, øker «the frequency and intensity of hot extremes, marine heatwaves, heavy precipitation, and in some regions, agricultural and

¹ IPCC AR6 Climate Change 2021: "The Physical Science Basis"

² IPCC AR6 Climate Change 2022: "Impacts, Adaptations and Vulnerability"

³ IPCC AR6 Climate Change 2021: «Summary for Policymakers»
IPCC AR6 Climate Change 2022: "summary for policymakers"

ecological droughts; an increase in the proportion of intense tropical cyclones; and reductions in Arctic sea ice, snow cover and permafrost.”

Det vises med høy sikkerhet til at veldig tørre og veldig våte vær og klimahendelser vil øke, med flom og tørke som et resultat. Jf. punkt B.3.2.

Både rapporten og oppsummeringen er i seg selv enormt omfattende, men de punktene jeg har valgt å trekke frem peker på at klimaforandringer har skjedd over en tid, og fortsetter å skje, og at dette har som konsekvens at frekvensen av enkelte typer ekstremvær vil øke. Dette vil som jeg vil behandle i hoveddelen kunne påvirke hvorvidt et tilfelle utgjør et «force majeure tilfelle» og vil kunne danne spørsmål rundt vilkårene for aktuelle «hindringsfritak».⁴

Delrapport to fra 2022 tar for seg virkningene av, sårbarheten for, og mulighetene til å tilpasse samfunnet de endringene som er vist i delrapport 1.

I rapporten vises det til i B1 og B2 at klimaforandringne har mange virkninger både på økosystemer og på samfunnet. Både ved at økt ekstremvær og hendelser skaper skader i seg selv, men også der flere klimatiske faktorer spiller sammen og påvirker samfunnet på ulike måter, hvilket også redegjøres i rapportens punkt B5.

Videre illustrerer rapporten også hvordan klimaendringene påvirker samfunnet på mange måter, hvor mange scenarioer kan tenkes hvor kontraktsforhold vil påvirkes av dette. Her trekkes det blant annet fram utfordringer i matproduksjon og vanntilgang, virkninger både på fysisk og mental helse, samt hvordan ekstreme værforhold vil kunne forårsake både humanitære kriser og økonomiske skader.

I punkt B3 vises det til risiko i tiden fra 2021 til 2040, hvor det trekkes frem at selv om fungerende tiltak for å bremse global oppvarming til en økning begrenset til nærmere 1.5 °C «would substantially reduce projected losses and damages related to climate change in human systems and ecosystems, compared to higher warming levels, but cannot eliminate them all (very high confidence)»

Dette understreker aktualiteten av klimaendringene, ved at mottiltak ikke vil kunne eliminere alle de endringene som finner sted. Ved siden av aktualiteten viser dette også at effektene av klimaendringene er påtrengende på en slik måte at de i større grad kan være noe en må ta hensyn til, hvilket jeg vil drøfte videre i hoveddelen. Jeg vil benytte begrepet «klimahendelse»

⁴ Om «hindringsfritak» se 1.1.2

som et samlebegrep for klimatiske forhold, tilstander eller begivenheter som kan være relevante for analysen.

1.2 Force majeure begrepets historiske opprinnelse og utvikling i Norsk rett.

Jeg finner det hensiktsmessig i innledningen å gi en kort historisk redegjørelse, som også vil gi kontekst og vise noen sentrale punkter ved force majeure begrepet. Utviklingen av forståelsen og anvendelsen av force majeure er også relevant for enkelte av ulikhetene i force majeure reguleringer som vil komme til syne i hoveddelen. For å begrense gjennomgangen til hovedtrekkene i denne utviklingen, viser jeg til romerretten, fransk rett, og utviklingen i norsk rett.

1.2.1 Romerretten.

Begrepet «force majeure» fra fransk, stammer fra det latinske begrepet «vis major». Vis major har sitt opphav i antikken. I romerrettens Corpus juris Civilis ble det bygd på et «custodia-ansvar» hvor det å ha noe i ens varetekt medførte et ansvar. Dette omfattet først «ansvar for skade på ting som nokon sit med for andre» i avtaleforhold hvor en part utfører håndverkertjenester for den andre, et avtaleforhold omtalt som «locatio conductio operis». Custodia ansvaret tilsa da at den som overtok en ting for den andre, var ansvarlig, på grunn av at det var i hans «custodia» (varetekt)

I Mestad sin avhandling viser han til «ansvar for skade på ting som nokon sit med for andre» som det første området hvor Vis Major begrepet ble benyttet. I et avtaleforhold hvor det var inngått en «verksleigekontrakt» kalt «locatio conductio operis», hvorved ansvaret for ting som en av kontraktpartene overtok for den andre fulgte av «custodia ansvaret», (varetektsansvaret). Dette ansvaret utgjorde et strengt objektivt ansvar, med unntak for «vis major». Videre utvidet custodia-ansvaret seg til å omfatte kjøpsforhold, ved at «seljar vart oppfatta som forvarar av tingen på vegne av kjøpar».

Det andre hovedområdet for vis major var ved spørsmålet om vederlagsrisikoen i «conductio operis» som var et begrep for avtaleforhold der noen som entreprenør eller håndtverker utfører arbeid for en annen. Dette aktualiserer seg dersom det for eksempel skulle bli skade

på bygget eller anlegget. «her gjekk læra stort sett ut på at skade som var forårsaka av hendigar med vis major-karakter var byggherrens risiko.⁵

1.2.2. Fransk Rett.

Begrepet vis major ble til force majeure i fransk rett. I Code Civil ble reguleringen av erstatningsansvar ved kontraktsbrudd hovedsakelig regulert av force majeure. Force majeure utgjorde her en negativ avgrensning av ansvaret ved kontraktsbrudd ved at «Den som gjer kontraktsbrot er objektivt skadebotansvarleg dersom han ikkje kan vise at årsaka til kontraktsbrotet er ei force majeure-hending." etter code civil art. 1148.

Mestad viser til at «det historiske opphavet til force majeure-ompreget i fransk rett vert sagt å vere custodia-ansvaret slik det var utvikla med utgangspunkt i romarretten.»

Selv om det var noe uenighet rundt vilkårene for om en hendelse etter fransk rett var force majeure, fremsto det som sentralt i læren at det måtte være en «cause étrangère» - (fremmed årsak) med videre krav til «irrésistibilité» (uimåttåelighet), «Inévitabilité» (uungåelighet) og «imprévisabilité» (uforutsigbarhet).⁶

1.2.3 Utvikling i Norsk rett ved kjøpsloven av 1907

For bruken av og utviklingen av force majeure i norsk rett er kjøpsretten illustrerende. derved Den tidligere kjøpsloven; Lov 24. Mai 1907 nr. 2 om kjøb er derfor for denne videre fremstillingen. Som det fremgår av den korte redegjørelsen for noen sentrale historiske punkter i utviklingen av force majeure i antikken og i fransk rett, viser kjøpsretten seg ved siden av tilvirkningskontrakter som en av de mest sentrale anvendelsesområdene for force majeure.

Kjøpsloven ble fremarbeidet på bakgrunn av et felles nordisk lovsamarbeid, og bygde i stor grad på tidligere ulovfestet rett⁷. Loven inneholdt i § 24 en bestemmelse som nedla et objektivt ansvar for selger av «gjenstande, som er bestemte etter art» altså genusytelser. Dette ansvaret gikk ut på at selger ble erstatningsansvarlig ved forsinkelser «medmindre [...]

⁵ Fremstillingen i, og sitater tar utgangspunkt i Mestads avhandling s. 22-24

⁶ Fremstillingen i, og sitater tar utgangspunkt i Mestads avhandling s. 24

⁷ Kjøpsloven [2008] s.24

muligheten at opfylde aftalen maa ansees udelukket ved omstændigheder, som ikke er af saadan besaffenhed at sælgeren ved kjøbets afslutning burde taget den i beregning»

Innholdet i rettstilstanden etter § 24 ble godt illustrert i høyesteretts avgjørelse i Rt. 1970 s. 1059 (Knutelinddommen). Faktum i dommen var at en leverandør av loddenot til loddefiske ikke klarte å levere i henhold til en leveringsavtale, og det reiste seg da blant andre spørsmål, et spørsmål om erstatning etter § 24. Årsaken til forsinkelsen var mangel på det nødvendige materialet knutelin, som følge av produksjonsproblemer i Italia. Materialet kunne ikke innhentes fra andre land, ettersom det forelå et importmonopol. Dette ble her ansett som en tilstrekkelig hindring etter § 24.

Etter bestemmelsens ordlyd kan det argumenteres for, og det ble det også hyppig gjort, at «udelukket» tilsier en objektiv umulighet for å oppfylle avtalen. Knutelinddommen viste her til en mindre streng forståelse av dette vilkåret.

Et viktig poeng er at unntaket for force majeure i kjøpsloven av 1907 kun var ved salg av genusytelser. For specieytelser ved «kjøbet av en bestemt gjenstand» tilsa bestemmelsen i § 23 at «bliver denne ikke leveret i rette tid, har sælgeren at svare skadeerstatning, medmindre det oplyses, at forsinkelsen ikke kan tilregnes ham».

Bruken av force majeure i norsk rett dreide seg fram til kjøpsloven av 1988: -Lov 1988 13. Mai nr. 27 om kjøp (kjl.); -altså rundt et objektivt ansvar med unntak for force majeure ved genusavtaler.

Dette ble langt på vei ansett som et ulovfestet prinsipp. Hvorvidt dette prinsippet kan bestå på ulovfestet grunnlag i dag, vil jeg ikke ta direkte stilling til i denne oppgaven. Etter etableringen av «kontrollansvaret» i den nye kjøpsloven i 1988 syntes det ikke å foreligge rettspraksis eller samstemt teori hvor uavhengig, ulovfestet bruk av force majeure som selvstendig grunnlag etter den «eldre modellen» er opprettholdt. Jeg avgrenser derfor mot en nærmere analyse av dette.

1.2.4 Utvikling i Norsk rett ved kjøpsloven 1988

Bestemmelsen i kjøpsloven fra 1907 § 24 ble erstattet ved etableringen av «kontrollansvaret»⁸ i kjl. § 27.

⁸ Begrepet er hyppig brukt for å betegne ansvarsreglen som fremgår av kjl. § 27. se bla. Hagstrøm «Obligasjonsrett» s. 522

Bestemmelsen i kjl. § 27 ble innført i kjøpsloven ved rattifiseringen av FNs kjøpskonvensjon CISG⁹ At kjøpsloven av 1988 i stor grad er basert CISG utgjør enforskjell og en utvikling utvikling fra det nordiske lovsamarbeidet forut for 1907-loven, og «representerer ansvarsteknisk et markert brudd medd fortiden i finsk-norsk-svensk kjøpsrett.»¹⁰

Det følger av kjl. § 27 at «[k]kjøperen kan kreve erstatning for det tap han lider som følge av forsinkelse fra selgerens side. Dette gjelder likevel ikke så langt selgeren godtgjør at forsinkelsen skyldes hindring utenfor hans kontroll som han ikke med rimelighet kunne ventes å ha tatt i betraktning på avtaletiden eller unngå eller overvinne følgene av.» «kontrollansvaret» gjelder ikke bare erstatning ved forsinkelse, men også ved mangler jf. kjl. § 40 første ledd som spesifiserer at reglene i kjl. § 27 gjelder tilsvarende.

Verken ved «tap han lider som følge av forsinkelse» jf. kjl. § 27 eller «det tap han lider som følge av mangel ved tingen» jf. kjl. § 40 gir ordlyden noen antydning på noe skille mellom genus- og specieytelser. Det skillet som eksisterte mellom genusytelser og specieytelser i kjøpsloven av 1907 ble nemlig ikke videreført i kjøpsloven av 1988.

Kjl. § 27 tilsvarer CISG artikkel 79: hvor det heter at «A party is not liable for a failure to perform any of his obligations if he proves that the failure was due to an impediment beyond his control and that he could not reasonably be expected to have taken the impediment into account at the time of the conclusion of the contract or to have avoided or overcome it or its consequences».

Den norske ordlyden er svært nære å være en direkte oversettelse av CISG artikkel 79 hvilket understreker det nære forholdet mellom artikkel 79 og kjl. § 27.

Ved første blick avviker bestemmelsen fra den tidligere kjøpslovens § 24, og de mer klassiske «force majeure vilkårene» ved at bestemmelsen ikke inneholder krav om at hendelsen må være utenfrakommende, og ordlyden ikke inneholder noe krav om at hendelsen må være ekstraordinær.

Krüger fremhever at «den legislative betraktning er at lovgiver lar parten hefte for hindringer og tapsårsaker som i *prinsipp* lar seg kontrollere fra partens side».¹¹

⁹ United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods

¹⁰ Krüger «*Norsk kjøpsrett*» s. 459

¹¹ Krüger «*Norsk kjøpsrett*». s. 460

Samtidig vil jeg vise mer til dette forholdet i hoveddelen, men legger til allerede her at der en hendelse kvalifiserer til å være en «force majeure hendelse», vil det presumtvt være en «hendelse utenfor hans kontroll». Forarbeidene og rettspraksis viser også til visse krav til hendelsen, men en viktig forskjell med utviklingen til kontrollansvaret er at forholdenes «art» ikke nødvendigvis får samme betydning.

Lilleholt viser til at begrepet «kontrollansvar» har vært kritisert, og at «[u]ttrykk som hindringsansvar eller objektvt ansvar med unntak for force majeure er vel så opplysende». Dette understreker at kontrollansvaret vil kunne hjemle de tilfeller en ville omtale som «force majeure» tilfeller.¹²

Det som uansett er av betydning for analysen ved behandling av kontrollansvarsregler, er hvordan kontrollansvaret regulerer «force majeure tilfeller».

1.2.5 Kontrollansvaret som alminnelig kontraktsrettslig prinsipp

Et spørsmål før analysen i hoveddelen er rekkevidden av kontrollansvaret utenfor kjøpsretten.

Det er klart at kontrollansvaret er et godt etablert prinsipp som finnes flere steder både nasjonalt og internasjonalt. Som nevnt tilsvarer regelen i sitt innhold CISG art. 79, men også det felleseuropeiske arbeidet mot et felles rammeverk for privatretten; (grei omtale?) DCFR¹³ punkt 3:104, som omhandler «excuse» «due to an impediment beyond the debtor's control, and if the debtor could not reasonably be expected to have avoided or overcome the impediment or its consequences», viser til kontrollansvaret.

Lilleholt henviser til hvordan regelen etter 1907 loven satte «sitt preg på meir allmenne oppfatningar om kontraktsansvaret for generiske ytingar», og viser til at «i dag er grunnlaget for analogi eller generalisering breiare, i og med at fleire kontraktar er lovregulerte».

I forarbeidene til kjl. § 27¹⁴ vises det til at «I forhold til gjeldende rett innebærer regelen om kontrollansvar først og fremst en nyansering av ansvaret» I rt. 2006 s. 675 ble dette henvist til som en «nyansering av det tidligere objektive ansvar med unntak for force majeure ved artsbestemte kjøp»

¹² Lilleholt «Kontraktsrett og obligasjonsrett» s. 230.

¹³ Draft Common Frame of Reference.

¹⁴ Ot. prp nr. 80 (1986-1987) s. 36-37

Mindretallet i Rt. 2008 s. 537 trekkes kontrollansvaret i avsnitt 58 og 59 frem som «den alminnelige regel» innen kontraktsretten «ved mislighold av generisk bestemte forpliktelser», og at «Dersom det ikke finnes særlig lovregulering, må ordningen med kontrollansvar også gjelde utenfor kjøpslovgivningens område, men slik at den på ulovfestet grunnlag bare gjelder for generisk bestemte forpliktelser» Andrevoterende ved mindretallet kom ikke direkte til at det forelå et «vanlig kontrollansvar» i dette tilfellet, og førstvoterende pekte på at det ikke var aktuelt med kontrollansvar da det ikke forelå en kontrakt mellom partene, ved dette virker ikke førstvoterende å direkte ha gått inn på den argumentasjonen som andrevoterende her foretar.

Dette er samtidig et obitar dictum fra mindretallet, hvilket svekker den rettskildemessige vekten av siteringen, men andrevoterendes uttalelser illustrerer uansett at kontrollansvaret i alle fall langt på vei må kunne sies å strekke relativt langt.

Om kontrollansvaret ikke kan anerkjennes som en regel som gjelder direkte ulovfestet for alle generiske bestemte forpliktelser, må det i det minste legges til grunn at kontrollansvarets etablerte posisjon i norsk kontraktrett, gir godt grunnlag til analogi eller generalisering der hensynene bak regelen gjør seg gjeldende, kontrollansvaret fremstår med dette som alminnelig kontraktsrettslig prinsipp som rekker lenger enn lovgivningen, men som i alle fall kan tenkes å anvendes analogisk på forhold som faller utenfor loven.

Til inntekt for dette synet vises også til Rt. 2000 s. 632, hvor et av spørsmålene var erstatningsansvar ved kontraktsbrudd. Førstvoterende viste til at ««kjøpslovens erstatningsregler må kunne anvendes analogisk på mislighold av den type vi har med å gjøre i denne sak, og som ikke går direkte under loven». Det henvises her i dommen til Bergem/Rognlien: Kjøpsloven 2. utg. side 37-38.¹⁵ Videre viser førstvoterende til at «jeg antar at alminnelige kontraktsrettslige prinsipper langt på vei ville gi de samme erstatningsmessige konsekvenser»

¹⁵ Det tilsvarende avsnitt er videreført i tredje utgave «Kjøpsloven [2008]» s. 36-37

1.2.6 Force Majeure begrepet

Når en klimahendelse påvirker en parts evne til å oppfylle sine kontraktuelle plikter, blir det et spørsmål om fordeling av risiko, hvor en av regelsettene som kan påvirke kontraktsforholdet er force majeure.

Selv om det ikke kan oppstilles et ensartet force majeure begrep, er utgangspunktet at det foreligger en hendelse som hindrer eller avskjærer en parts evne til å oppfylle sine kontraktuelle plikter, hvor et slikt tilfelle vil utgjøre force majeure der det utgjør «utenfrakommende, ekstraordinære og for partene upåregnelige begivenheter»¹⁶

Den nærmere definisjonen av force majeure knytter seg gjerne til hvilke tilfeller som er å oppfatte som force majeure. Mestad beskriver det slik at «[o]mgrepet force majeure gjeld i min språkbruk fastlegginga av årsakstypene. Med force majeure-hendingar meiner ein type hendingar som verkar inn utanfrå (dei ligg utanfor forhold partane kan kontrollere), som er sjeldsynte og som typisk har omfattande og avgjerande verknader for dei forholda dei rårar

Mestad viser til at en force majeure regulering må fastlegge relevante årsakstyper og krav til hindringen, et krav til årsakssammenheng mellom årsaken og hindringen, virkningen av at vilkårene er oppfylt, samt en «culpamodifikasjon», ved en regulering av hvorvidt parten burde ha forutsett, unngått eller overvunnet følgene av hindringen.¹⁷

Hvor det grunnleggende utgangspunktet i norsk kontraktsrett er at avtaler skal holdes; «pacta sunt servanda», utfordrer force majeure hendelser denne grunnsetningen. Hvis det foreligger en avtale om levering av en vare til en bestemt tid, og kontraktparten ikke leverer innen den satte fristen, er dette grunnleggende prinsippet ikke overholdt, og parten har i utgangspunktet brutt sine kontraktuelle plikter.

Hvis dette tilfellet derimot skyldes en force majeure hendelse, finnes det som jeg videre vil vise, både alminnelige og spesielle kontraktsrettslige regler og prinsipper for force majeure som tilsier på nærmere angitte vilkår at parten som ikke oppfylder sine plikter blir fritatt fra for eksempel leveringsplikt eller erstatningsplikt.

¹⁶ Hagstrøm «Obligasjonsrett» s. 287

¹⁷ Mestads avhandling s. 4-5

Lilleholt omtaler force majeure som et «hindringsfritak»¹⁸ hvilket er beskrivende for hva force majeure reguleringer har som hovedvirkning, nettopp fritak fra kontraktsbruddvirkninger ved hindring av oppfyllelse av kontraktuelle plikter.

Mestads avhandling som jeg gjentakende referer til, har som tittel «Om force majeure og risikofordeling i kontrakt». Dette angriper det jeg vil kalle kjernen for force majeure reguleringer; - fordeling av risiko, hvor spørsmålet når en force majeure hendelse inntreffer, er hvem som skal bære risikoen for de følger det har for avtaleforholdet, generelt i dette ligger at force majeure reguleringer inneholder et ansvarselement.

Der force majeure påberopes kan det samtidig ikke foreligge culpa, eller skyld, hvilket ligger naturlig i at noe en part selv bærer skyld for, ikke kan omtales som «utenfrakommende» eller «upåregnelig»

1.3 Rettskildebilde og metode.

Som nevnt over¹⁹ kan kjernen for force majeure sies å ha vært kjøpsretten og tilvirkningskontrakter.

Force majeure tilfeller syntes å være veldig gjennomregulert. For det første finnes det fortsatt eksempler på mer rene «force majeure» regler i norsk rett. Hvor objektive ansvarsregler med unntak for force majeure gjøres gjeldende. Eksempler på dette finnes i flere lover og forskrifter, med vassdragsreguleringslovens²⁰ § 15. og 22, petroleumslovens²¹ § 7-3 tredje ledd, tollforskriftens²² § 3-1-4 (5) og § 4-23-6 (1) som noen eksempler.

Force majeure tilfeller vil også som nevnt kunne reguleres av kontrollansvaret jf. kjl. § 27 som også er videreført i en rekke andre lover, som i forbrukerkjøpslovens § 33 andre ledd jf. § 24, håndverkertjenestelovens²³ § 28 og bustadoppføringslova²⁴ § 35 for å gi noen eksempler

Overordnet kan det tenkes at mer ulovfestede prinsipper om force majeure, slik som rettspraksis viste til i perioden før kjøpsloven av 1998 kan påberopes.

¹⁸ Lilleholt «Kontraksrett og obligasjonsrett» s. 230

¹⁹ Se 1.2.3

²⁰ Lov 14. Desember 1917 nr. 17 om regulering og kraftutbygging i vassdrag.

²¹ Lov 29. November 1996 nr. 72 om petroleumsvirksomhet.

²² Forskrift 17. Desember 2008 nr. 1502 til lov om toll og vareførsel.

²³ Lov 16. Juni 1989 om håndverkertjenester m.m for forbrukere.

²⁴ Lov 13. Juni 1997 om avtaler med forbrukar om oppføring av ny bustad m.m.

Det å inkludere force majeure klausuler i avtaler har også blitt en utbredt kontraktstradisjon, både i enkeltkontrakter, men også i gjennomarbeidede standardavtaler, hvor NS 8405²⁵ og NS 8407 fra enterpriseretten er eksempler på dette.

Generelt ved avtaletolkning er utgangspunktet avtalens ordlyd. Ettersom NS 8405 og NS 8407 som standardavtaler; ikke er formell lov, og da heller ikke har noen forarbeidsuttalelser som kan gi grunnlag til tolkning, er ordlyden slik en svært sentral del av tolkningen av innholdet i standardavtalens punkter. Samtidig foreligger det i senere tid faglitteratur knyttet til standardene i form av kommentarutgaver som har fått stor vekt ved tolkningen av innholdet i nærmere regler.

I utvikling av standardene er det mye som er videreført fra tidligere standarder, hvilket gjerne også påpekes eksplisitt i kommentarutgavene. Tidligere praksis og litteratur tilknyttet de tidligere standardene vil derfor også kunne være aktuelle tolkningsfaktorer for forståelsen av standardavtalenes punkter.

Jeg vil i hovedsak benytte kommentarutgaven til NS 8405 fra 2016²⁶, da den er nyest, der det ikke er forskjeller i teksten, eller andre synspunkt som fremkommer av kommentarutgavene til NS 8407 fra 2012 og 2013.²⁷

Det kan tenkes at et force majeure tilfelle, med de hensyn problematikken oppstiller, også kan løses etter avtalelovens § 36, eller læren om bristende forutsetninger etter den alminnelige forutsetningslæren. Forholdet mellom disse rettsreglene og klassisk force majeure er omstridt²⁸ men et tilfelle hvor en part ikke når gjennom med at et tilfelle er «force majeure» kan det være spørsmål om avtl. § 36 eller forutsetningslæren kan komme til anvendelse.

1.4 Legislative hensyn

Et spørsmål i forlengelse av hva force majeure er, er hvorfor vi har regelsett som regulerer force majeure tilfeller.

²⁵ NS 8405:2008 Norsk bygge-og anleggskontrakt [2008]

²⁶ NS 8405 kommentarutgave.

²⁷ NS 8407 kommentarutgave [2012] og NS 8407 Kommentarutgave [2013].

²⁸ Om forutsetningslæren og forholdet mellom rettsreglene se Hagstrøm «obligasjonsrett» s. 268 flg.

På en side kan det sies at dersom man ikke er forberedt på å møte konsekvensene av å ikke oppfylle sine kontraktuelle plikter, skal man heller ikke inngå kontrakten i utgangspunktet. Dette underbygges også av hensynet til partenes forutberegnelighet.

Samtidig er det spesielle med force majeure at det nettopp er «ekstraordinært» og «upåregnelig». Det ligger klare rimelighetsbetraktninger i at en part ikke kan ventes å ta høyde for det upåregnelige ved avtaleinngåelsen. Dette viser klart at rimelighetshensyn er en bærende faktor bak force majeure.

Når det ikke foreligger noen skyld, og den hendelsen som har inntruffet ligger helt utenfor det parten kunne ha forutsett eller tatt stilling til, virker det lite rimelig at denne parten må bære ansvaret for alle følger av hendelsen alene, uten at det finnes nærmere angitte regler som kan tale for en rimelig løsning.

Dette ser man igjen i det faktum at force majeure reguleringer og klausuler danner en balanse mellom kontraktpartene, ved at risikoen for det ekstraordinære og upåregnelige fordeles.

Viktige hensyn bak force majeure er også økonomiske og samfunnsmessige hensyn. Hvis det tenkes et eksempel hvor et påkostet prosjekt forhindres, og man tenker seg at det ikke eksisterer noen force majeure prinsipper i norsk rett, og parten da ikke har rett på eksempelvis fristforlengelse; -kan det oppstilles et konstruert scenario hvor dette kontraktsbruddet gir den andre parten hevingsrett.

I et slikt eksempel ville parten som har arbeidet på prosjektet kunne lide økonomisk tap, samtidig som det ville utgjøre en lite ideell fordeling av samfunnets ressurser.

I forlengelse av at økonomiske og samfunnsmessige hensyn taler for force majeure, understreker dette at det bærende hensynet bak force majeure er rimelighetshensyn.

Ettersom definisjonen av og innholdet av force majeure regler er avhengig av hvilket rettsområde den manifesterer seg på, er det hensiktsmessig å foreta en kort redegjørelse for de hensynene som gjør seg gjeldende i enterpriseretten, da disse vil være viktige rammer for den videre analysen.

Sammenliknet med kjøpsretten viser Hagstrøm til at, «[k]ontra kjøpsretten som fritar for erstatningsansvar finnes det i enterpriseretten «en annen modell for håndteringen av

uforutsette hindringer» [som] «innebærer at entreprenøren kan få krav på forlenget byggetid. Ved at entreprenøren får fristforlengelse kommer han ikke i forsinkelse.»²⁹

Det er det spesielle med enterpriseforhold som nødvendiggjør standardkontraktene. Som Sandvik viser til, så ville det hvis en kun skulle bygge på alminnelige rettsgrunnsetninger og analogier; «skape en alt for markert usikkerhet i forholdet mellom partene» hvor hensynet til «særdragene ved byggebransjen» ikke sikkert ville opprettholdes.³⁰

Et prosjekt innen enterprise vil gjerne være omfattende, det kan strekke seg over en lengre tidsperiode og være svært kostbart. Det er en prosess med mange ledd, hvor alt fra befaringer, projekteringer, søknader, tillatelser, materialevalg, materialeinnhenting, innhenting av maskiner, kompetente håndverkere eller montører bare er noen av de ytelser som må finne sted i prosessen.

Partene i enterpriseforhold er byggherren på den ene siden og entreprenøren på den andre siden. I dette forholdet ligger gjerne en rollefordeling hvor byggherren projekterer og planlegger, og kanskje også velger å stå delvis for ytelser som materialer eller enkelte maskiner. Vanligst er at entreprenøren stiller med maskiner og materialer i en større grad enn entreprenøren. Dette er forholdet som står bak NS 8405, gjerne omtalt som utførelsesenterprise. Totalentreprise på den andre siden omfatter tilfeller hvor entreprenøren både står for projektering, materialer, maskiner og arbeid, og slik har det totale ansvaret for tilvirkningen. Totalentreprise omfattes av NS 8407.

Forholdet mellom partene utgjør en viktig forskjell, ved at hvem som skal ha ansvar for hva, er viktig for å etablere nettopp hvem som skal ha risiko for hva innad i kontraktsforholdet. Det ligger naturlig i dette at ved utførelsesenterprise har entreprenøren ansvar for utførelsen, men ikke resultatet, det er byggherren som projekterer og entreprenøren som utfører arbeidet. I et totalenterpriseforhold har entreprenøren ansvaret og bærer da også risikoen for både utføringen og resultatet, da den både projekterer og utfører arbeidet.³¹

På den ene siden er det økonomiske hensyn som gjør seg gjeldende, herunder hensynet til forutberegnelighet både fra byggherrens og entreprenørens side. Når det kommer til byggherrens forutberegnelighet ved prisen, er dette formulert godt av førstevoterende i Rt. 1898 s. 227 som uttalte at «[b]etingelsen for, at en Grundeier skal kunne kalkulere, hvorvidt

²⁹ Hagstrøm «*Enterpriserett: utvalgte områder*»

³⁰ Sandvik «*Entreprenørrisikoen*» s.60

³¹ Se NS 8405 kommentarutgave s. 45-46

det vil lønne sig for ham at bebygge sin Tomt, er jo ogsaa, at han er sikker paa at faa den Bygning, hvorom der er Tale, opført for den i Anbudet og Byggekontrakten omhandlede Sum»

Hensynet til lønnsomhet gjelder også for entreprenøren, hvor det må legges til grunn at fortjenesten for entreprenøren i en hvis utstrekning ikke er forholdsmessig stor, sett i lys av prisreguleringer og bruk av anbud.

Også samfunnsøkonomiske hensyn gjør seg gjeldende, både ved at de bedrifter og organisasjoner som er parter i enterpriseforhold er viktige aktører i samfunnet, og ved betydningen av hvor effektiv ressursbruk arbeidet medfører.³²

Nøkkelordet for betydningen av standardkontraktene er fordeling av ansvar og risiko. Spesielt ved totalentreprise er dette tydelig, ettersom det i utgangspunktet er entreprenøren som har det overordnede ansvaret, begrenser standardavtalen «entreprenørens ansvar ut over det som ellers ville vært tilfellet, dersom man anvendte alminnelige obligasjonsrettslige regler»³³

1.5 Fremstillingen videre og avgrensning av oppgaven.

Jeg vil i denne oppgaven se på egnetheten og bruken av reguleringen av klimarelaterte force majeure tilfeller i lys av klimaendringene.

Som vist til i 1.1 forutser klimarapportene økt hyppighet av ekstremvær. Det er en synlig sannsynlighet for økte tilfeller av hetebølger og økt nedbørsmengde som på hver sin side vil føre til økte tilfeller av tørke og flom, samt hyppigere og kraftigere uvær som stormer.³⁴

Alle disse eksemplene på klimahendelser kan påvirke kontraktparters evne til å opprettholde deres kontraktuelle plikter, ved at slike hendelser hindrer levering, fremgang i arbeid eller på noen måte gjør skade.

Jeg vil i denne fremstillingen ta utgangspunkt i hvordan force majeure tilfeller reguleres etter kontrollanvaret³⁵ samt etter «force majeure klausuler» i enterpriseretten, med utgangspunkt i NS 8405 punkt 24.3 og 17, samt NS 8407 punkt 33.3 og 19.

³² Denne fremstillingen tar utgangspunkt i Sandvik – «Entreprenørrisikoen» s. 116-139

³³ NS 8407 kommentarutgave [2012] s.53

³⁴For definisjon av begrepet «storm» viser jeg til

<https://www.naturskade.no/skadehandbok/skadearsakene/storm/> besøkt 06.05.2022 13:48

³⁵ Som presentert i 1.2.4-1.2.5

Ettersom byggebransjen er et felt hvor værforhold har en veldig direkte påvirkning finner jeg at enterpriseretten er et veldig beskrivende og aktuelt eksempel på spesialkontraktsrettslig regulering av force majeure som er relevant for oppgavens tema og problemstilling.

Selv om det kan være rom for å drøfte hvorvidt det finnes et alminnelig ulovfestet prinsipp om «klassisk force majeure» velger jeg å avgrense mot dette i min analyse, og forholde meg kun til kontrollansvaret og standardene.

Jeg har også funnet det hensiktsmessig å avgrense mot å gå inn på forholdet til avtl. § 36 og forutsetningslæren. Dette gjør jeg både fordi forholdet mellom regelsettene er omstridt, og fordi begge rettsreglene krever en mer omfattende analyse enn det er rom for i denne avhandlingen.

I stedet for å ta for meg en «tiltenkt» force majeure klausul i et kontraktforhold uten annet enn avtaleloven som bakgrunnsrett, velger jeg å avgrense oppgaven til å se hen til standardene fra enterpriseretten ved siden av kontrollansvaret. Allikevel vil jeg legge til at ved tolkningen av «force majeure» som klausul i en alminnelig kontrakt mellom to parter, som ikke er videre regulert, vil mange av de elementene blir som drøftet i denne fremstillingen kunne være aktuelle også ved forståelsen av andre force majeure klausuler og tilgrensende regler.

Som jeg vil vise i den videre fremstillingen er virkningene av at det foreligger et force majeure tilfelle forskjellig etter kontrollansvaret, og klausulene i standardene. Imens jeg underveis vil påpeke og bruke forskjeller i virkninger i min analyse, vil jeg imidlertid ta overordnet stilling til forskjellen på vilkårssiden. Det er nettopp forskjellene på vilkårssiden som utgjør det sentrale for spørsmålet om betydningen av klimaendringer for bruken av disse regelsettene på force majeure tilfeller.

Ettersom vilkårene er forskjellige har jeg valgt å behandle vilkårene under de «klassiske vilkårene» for force majeure, først det overordnede kravet til at det må foreligge en «hindring» som et krav til virkning av hendelsen, så de tre overordnede vilkårene «utenfrakommende» «ekstraordinære» og «upåregnelige.» Selv om vilkårene i kontrollansvaret, og klausulene i norsk standard kan avvike fra de «klassiske» vilkårene for force majeure, finner jeg dette hensiktsmessig både strukturelt, men også for å kunne trekke linjer til den mer klassiske force majeure læren jeg viser til i den historiske gjennomgangen i 1.2.

I den videre fremstillingen vil jeg behandle de lege lata drøftelsen i fire underpunkter, «krav til hendelsens virkninger», «utenfrakommende» «ekstraordinære» og «upåregnelige». Under hver av punktene vil jeg behandle kontrollansvaret, standardenes klausuler for fristforlengelse ved force majeure, og risiko for skade ved force majeure hver for seg, og sammenligne underveis.

Selv om de klimahendelser som klimarapporten viser vil inntreffe hyppigere, som klassiske force majeure tilfeller klart vil være utenfrakommende og kunne påvirke kontraktuelle plikter, vil jeg se nærmere på forståelsen av også disse vilkårene i lys av klimaendringene, særlig siden de enkelte vilkårene er så nært knyttet til hverandre.

Under analyse av vilkårene i klausulene i NS 8405 og NS 8407 vil jeg ta utgangspunkt i et tenkt scenario ved et enterpriseforhold hvor det har forekommet en større flom, som gjør at enkelte av de maskinene som var brukt i arbeidet ikke lenger kan brukes, og enkelte av materialene ikke kan fraktes på den planlagte måten, slik at arbeidet forsinkes. Videre har vannmassene fra flommen gjort skade på noen materialer og gjenstander, og dratt med seg materialer som har forårsaket skade på deler av fundamentet til konstruksjonen som er gjenstand for kontrakten.

Klimatiske forhold som store nedbørsmengder kan føre til mange forhold, hvor lange hendelsesforløp kan forekomme. Dette kan føre til avledede virkninger som påvirker kontraktsforhold, hvor et spørsmål om årsakssammenheng kan bli aktuelt. Jeg vil i denne oppgaven forholde meg til tenkte tilfeller som mer direkte påvirker kontraktsforholdet mellom partene, og avgrenser mot en inngående drøftelse rundt årsakssammenheng, da jeg vil konsentrere meg om forståelsen av vilkårene i lys av klimaendringene.

Underveis vil jeg også vise til andre tenkte eksempler for å få fram relevante juridiske poenger, men vil benytte dette eksemplet ved flere anledninger, og presenterer det derfor mer overordnet

2. Hoveddel.

2.1 Krav til virkning av hendelsen.

2.1.1 Kontrollansvaret

Spørsmålet om i hvilken grad klimahendelser generelt kan ansees som hindringer må presumptivt sies å bero på hvordan de konkret rammer utførelsen, og da «fremdriften» av de aktuelle kontraktuelle pliktene i hvert tilfelle. Klimatiske forhold eller værforhold kan uten tvil forårsake store utfordringer.

Inngangsvilkåret i kjl. § 27 er at det foreligger «hindring». En naturlig språklig forståelse av «hindring» tilsier at det inntreffer noe som går i veien for selgerens oppfyllelse av sine kontraktuelle plikter. Ordlyden gir ingen ramme for hva en slik hindring kan bestå av, og ordlyden er derfor åpen for å innlemme alle omstendigheter som forhindrer oppfyllelse, så lenge de øvrige vilkårene er oppfylt.

I forarbeidene³⁶ vises det imidlertid i avsnit 3.8.2 at det «er ikke tilstrekkelig at oppfyllelsen har blitt vanskeligere eller mer kostbar enn forutsatt». Men at det heller ikke kreves «objektiv umulighet». På proposisjonens s. 73 utdypes dette videre ved at «Det kan foreligge forhold som ikke gjør oppfyllelsen absolutt umulig, men som gjør det så ekstraordinært tyngende å oppfylle at forholdet etter en objektiv vurdering må sies å utgjøre en hindring for oppfyllelse»

Imens ordlyden i seg selv ikke gir noen veiledning på hva som kvalifiserer en «hindring», skisserer forarbeidene her et krav til hvordan den faktiske hindringen påvirker selgerens mulighet og evne til å oppfylle avtalen.

Departementet trekker også fram at «forhold av rent økonomisk art» kan omfattes. Dette omtales gjerne som økonomisk force majeure, men siden dette passer dårlig inn i oppgavens tema i lys av klimaendringer, vil jeg ikke gå nærmere inn på dette.

Hvorvidt en klimahendelse utgjør en hindring etter kontrollansvaret, kan vanskelig tenkes å påvirkes av klimaendringene på en slik måte at forståelsen av dette vilkåret utfordres.

³⁶ Ot. prp nr. 80 (1986-1987) s. 73-36

2.1.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

Vilkåret i NS 8405 punkt 24.3 og NS 8407 punkt 33.3 er at «fremdriften av deres forpliktelser hindres».

At klimahendelser kan påvirke «fremdrift» viser seg spesielt innen enterprise, i en bransje hvor mye av arbeidet foregår utendørs, i mer eller mindre ubeskyttede omgivelser, dette gjelder også ovenfor 2.1.3.

Det er naturlig å se «forpliktelser» som de plikter som fremgår av avtaleforholdet mellom partene, og det oppstilles her ikke et krav om at oppfyllelsen av en slik kontraktuell plikt utelukkes eller umuliggjøres, men at det er fremdriften som hindres. Dette vilkåret består derfor i at det er noe som kommer i veien for en parts evne til å opprettholde den avtalte fremdriften.

I kommentarutgaven til NS 8405³⁷ vises det til at «For at hindringen skal være relevant, må den medføre at aktiviteten som ligger på kritisk linje, blir forskjøvet. Kritisk linje er et uttrykk som brukes for å karakterisere at en rekke av de arbeidsoperasjoner som entreprenøren skal utføre, er innbyrdes avhengig av hverandre.»

Her fremgår det av kommentarutgaven en terskel for hindringen, ved at dersom arbeidet kan forskjyves uten at fristen påvirkes, er det ikke en hindring etter punkt 24.3 Hvis en flom gjør at materialene ikke kan bli fraktet, men annet arbeid med de materialer som allerede er på anleggsområdet kan gjøres i stedet, kan dette ha innvirkning på hvorvidt det foreligger en hindring i utgangspunktet. Denne forståelsen av vilkåret «hindring» er sånn sett strengere enn etter kjl. § 27

Hvis det tenkte scenarioet legges til grunn, hvor en flom gjør at arbeidet ikke kan utføres på samme måte som planlagt, foreligger det en hindring av fremdriften. Det fremstår ikke slik at de forholdene flommen utgjør tilsier en total hindring, men med de maskinene og transporttilnærmingene som var projektert og i gang, utgjør flommens effekter en hindring på fremdriften av en viss størrelse.

Selv om en annen terskel kan sies å legges til grunn for hindringsvilkåret her, vil fortsatt ikke klimaendringene påvirke hvorvidt en klimarelatert begivenhet kan utgjøre en «hindring» i seg selv.

³⁷ NS 8405 kommentarutgave s. 341

2.1.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

I NS 8405 punkt 17 og NS 8407 punkt 19, er ikke avviket fra de kontraktuelle plikter at en frist oversittes, men at «kontraktarbeidet eller materialer blir skadet». Ordlyden av «skadet» gir ingen terskel for hva som utgjør en skade, men må legges til grunn å være en skade som kan kvantifiseres økonomisk.

Her er det også en forskjell mellom standardene, hvor NS 8407 punkt 19 trekker ansvaret videre, ved også å omfatte «prosjekteringsdokumenter mm.» hvilket henger sammen med at en totalentreprenør har ansvar hele prosjektet, og ikke bare utførelsen som oftest er tilfellet ved utførelsesenterprise etter NS 8405. Dette knytter seg til at det er en annen fordeling av risiko ved totalenterprise.

2.2 Utenfrakommende

2.2.1 Kontrollansvaret

I motsetning til den klassiske forutsetningen for force majeure reguleringer, er det ikke et krav etter kontrollansvaret at hendelsen kommer utenfra, men heller et krav om at hindringen er «utenfor hans kontroll». Dette utgjør kjernen av kontroll-begrepet i kontrollansvaret.

En naturlig språklig forståelse av ordlyden tilsier at «hindringen» ikke må være noe selgeren selv kan påvirke eller styre over. Når den klassiske forutsetningen for force majeure sees i lys av dette er det samtidig klart at dersom noe er utenfrakommende, vil det også være «utenfor hans kontroll».

På forarbeidene s. 73³⁸ vises det til at «Selgeren blir alltid ansvarlig for forhold som ligger innenfor hans kontrollsfære», slik at spørsmålet blir om «årsakene til hindringen bunner i den måten virksomheten drives på». Spørsmålet er derfor om årsakene «i prinsipp er kontrollerbart for selgeren.

³⁸ Ot. prp nr. 80 (1986-1987) s. 73

Etter denne forståelsen skal det svært mye til å si at en hindring som skyldes en klimarelatert hendelse skal falle innenfor en parts kontrollsfære.

2.2.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS8407

Vilkåret «utenfor hans kontroll» finnes tilsvarende det i kjl. § 27 i NS 8405 punkt 24.3 og NS 8407 33.3. I kommentarutgaven³⁹ vises det til at «kjøpsloven § 27 kan sies å være forbildet for pkt. 24.3, men at «kontrollansvaret har lang forankring i enterpriseretten». Dette gjør at rettskilder som kan tjene som tolkningsfaktorer for forståelsen av kontrollansvaret etter kjøpsloven, også vil være relevant for forståelsen av «kontrollansvaret» standardenes klausuler i NS 8405 og NS 8407 i punkt 24.3/33.3. Ettersom ordlyden er lik, legges den samme forståelsen for hva som er «utenfor hans kontroll» ved klausulene i standardene som etter kjl. § 27.

Forholdet mellom kjl. § 27 og tidligere standard NS 3401 ble omtalt beskrivende av Hagstrøm ved at «[m]ens innføringen av et kontrollansvar i kjøpsretten i hvert fall har vært en betydelig systemendring, kan det ikke sies det samme for enterpriseretten. Det har sammenheng med at enterpriseretten tradisjonelt har operert med et force majeure-begrep som har omfattet langt mer hverdagsbetonte vansker, hindringer og uhell enn det man ellers har anerkjent som force majeure på andre kontraktsområder».⁴⁰

2.2.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

Klausulene om risiko for skade i NS 8405 punkt 17 og NS 8407 punkt 19 er identiske i sine vilkår, og inneholder ikke noe eksplisitt vilkår om at en hendelse må være utenfrakommende. Etter den tidligere klausulen i NS 3401 tredje ledd, som nå er videreført i punkt 17/19 viste Sandvik⁴¹ til at «på bakgrunn av regelens opprinnelse», med henvisning til rommerretten, og «sammenhengen mellom vilkårene i andre land, kan det fastslås at det må stilles svært strenge betingelser». I dette ligger det blant annet at kun «skadeårsaker av rent eksternt karakter» vil omfattes.

³⁹ NS 8405 kommentarutgave s. 345

⁴⁰ Hagstrøm «*Enterpriseretten: utvalgte områder*» s. 36-37

⁴¹ Sandvik «*Kommentar til 3401*» – s. 171

Her vises det altså til at denne klausulens klare tilknytning til den mer klassiske force majeure læren, hvor både punkt 17 og 19, tredje jf. første ledd klart gjenspeiler prinsippet om «locatio conductio operis», med custodiaansvar, med unntak for force majeure.

Både etter kontrollansvaret, og de gjennomgåtte klausulene ⁴² er det klart at vilkårene som knytter seg til «utenfrakommende» må ansees å være oppfylt når det kommer til klimarelaterte force majeure tilfeller.

Det kan vanskelig tenkes klimahendelser som ligger innenfor noens kontrollsfære, eller som ikke er av «rent ekstern karakter». Det kan rent teknisk påpekes at klimaendringene er delvis menneskeskapt, og at det finnes eksempler på tiltak for å forsøke å påvirke været ved å for eksempel forsøke å øke nedbørsmengde. Men det må som alminnelig forutsetning legges til grunn at klimahendelser er utenfrakommende, og ligger utenfor partenes kontroll, i alle fall for de vurderingstemaer som er gjenstand for analyse i denne oppgaven.

2.3 Ekstraordinære

2.3.1 Kontrollansvaret

Etter bestemmelsens ordlyd oppstilles det ikke noe kvalitativt krav til en hindring, og det fremgår her en forskjell til den klassiske force majeure læren, om at hindringen må være «ekstraordinær». ⁴³ Samtidig uttaler departementet på proposisjonens s. 73⁴⁴ at «de enkelte vilkår henger ganske nøye sammen.» og at «vilkårene må derfor sees i sammenheng».

Ved omtalen av det neste vilkåret som stiller krav til parten, og peker på «rimelighet» kan kravet til en hindring sees i sammenheng med terskelen for hva som er «rimelig» etter kjl. § 27. Dersom det foreligger en mindre «kvalifisert» hindring, vil det fort være rimelig å vente en part å kunne «unngå eller overvinne følgene» av hindringen, hvilket jeg kommer tilbake til i 2.4.1.

Departementet trekker også frem som eksempler på forhold som kan utgjøre en «hindring» ved; «krig, naturkatastrofer eller alvorlige brann- eller eksplosjonsulykker som rammer

⁴² Se 2.2.1-2.2.2

⁴³ Se 1.1.2

⁴⁴ Ot. prp nr. 80 (1986-1987) s. 73

selgerens bedrift, streik, eksport- eller importforbud eller andre myndighetstiltak». Ved å eksplisitt trekke fram eksempler som her må ansees å kunne falle innunder en naturlig forståelse av å være «ekstraordinære», kan det tas til inntekt for det syn at det i lys av bestemmelsens øvrige vilkår, stilles visse kvalitative krav til en hindring.

Men ved at det ikke er noe inngangsvilkår at hindringen i seg selv er ekstraordinær, må den riktige forståelse være som nevnt⁴⁵ at hindringsbegrepet i bestemmelsen ikke har noen klar ramme, og at hvilke hendelser som rent praktisk kan utgjøre hindringer, ikke begrenses.

Med henblikk til klimahendelser kan dermed selv en liten regnbyge, eller økt vannstand utgjøre en «hindring», så lenge den hendelsen som oppstår rent faktisk forhindrer oppfyllelse av kontraktuelle plikter, selv om en regnbyge ikke er noe utenom det vanlige. Et rent krav til at en klimahendelse må være «ekstraordinær» foreligger dermed ikke.

Samtidig vil graden av hvor ekstraordinær en hendelse er fortsatt få påvirkning for den videre vurderingen av de øvrige vilkårene i kontrollansvaret.

2.3.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

I utgangspunktet er vilkårene i standardene tilsvarende det i kjl. § 27 også på dette punktet, men det vises i klausulene til eksempler på hva som er «forhold utenfor deres kontroll», «så som ekstraordinære værforhold, offentlige påbud og forbud, streik, lockout og overenskomstbestemmelser». At dette bare er eksempler viser til at det ikke er en uttømmende liste, og ikke ment å være en utfyllende regulering av hvilke tilfeller som kan omfattes, men det gir grunnlag for å oppstille en hvis terskel for hvilke hendelser som omfattes.

De eksemplene som trekkes fram er nærliggende å kunne legges til grunn å være ekstraordinære, og til sammenlikning med kontrollansvarsregelen i kjøpsloven, hvor det ikke vises til eksempler, fremstår det slik at dette tillegget i punkt 24.3 og 33.3 bidrar til å avgrense hvilke hindringer som er aktuelle, på en måte som ikke er tilfellet etter kjl. § 27.

Spesielt aktuelt for denne oppgaven er eksemplet «ekstraordinære værforhold». Hvor «ordinære» værforhold vil oppfylle inngangsvilkåret i kjl. § 27 så lenge det foreligger en oppfylleleshindring, må værforholdet etter standardenes klausuler være «ekstraordinære».

⁴⁵ Se 2.1.1

Samtidig henvises det i kommentarutgaven⁴⁶ til at «i prinsippet omfattes imidlertid enhver hendelse» og at «Det er neppe noe selvstendig vilkår at hindringen har noe brått over seg.»

Ettersom vilkårene til stadig må sees i lys av hverandre, er det klart at en helt ordinær og vanlig klimahendelse, som en skur, økte nedbørsmengder eller en flau bris sjelden i realiteten vil utgjøre en hindring i lys av den terskelen som er behandlet over, og heller da ikke ville være utenfor partenes kontroll.

Noe som uansett er sikkert er at «ekstraordinære værforhold» vil omfattes av klausulene, imens ordinære værforhold vanskelig kan tenkes å omfattes. Om værforhold skrives det i kommentarutgaven⁴⁷ at «værforhold vil sjelden gi krav på fristforlengelse i medhold av pkt. 24.3» og at de da i så fall må være «ekstraordinære» «værforhold som ikke er ekstraordinære for den årstid byggearbeidene skal pågå, utgjør forhold som parten burde ha tatt i betraktning ved kontraktsinngåelsen.»

Dette viser det nære forholdet mellom de enkelte vilkårene i bestemmelsen. Jeg finner det samtidig hensiktsmessig å se nærmere på hva som kan oppfattes som ekstraordinære værforhold etter punkt 24.3 og 33.3, allerede, samt se nærmere på hvorvidt hendelsen i det oppstilte scenarioet kvalifiserer til å være «ekstraordinært».

En naturlig språklig forståelse av «ekstraordinære» tilsier at det må være tale om noe utenom det vanlige, men det fremgår ikke noen angivning på hvor denne terskelen går.

I kommentarutgaven⁴⁸ vises det til at «værforhold innenfor de normale variasjoner må partene tåle», og det trekkes fram at «i Norge blir det ofte kaldt om vinteren, og det kan snø mye».

Et værtilfelle som en flom er jo noe som kan inntreffe fra tid til annen, avhengig av stedets klima og grunnforhold, og som man kan si at faller innunder normale variasjoner.

Et aktuelt eksempel fra en underrettsdom fra Eidsiva Lagmansrett LE-1997-00243 var en sak hvor det ble påberopt fristforlengelse på grunn av en flom i Nitelva. Her kom lagdommeren til at «det var på det rene» at det utgjorde et ekstraordinært værforhold utenfor entreprenørens kontroll «selv om det ikke er uvanlig med flom i Nitelva på denne tiden av året».

Som i det oppstilte scenarioet var det her en større flom. Selv om dette syntes å trekkes eksplisitt frem av lagmansretten, kan dommen tale for det standpunkt at intensiteten, eller

⁴⁶ NS 8405 kommentarutgave s.349

⁴⁷ NS 8405 kommentarutgave s. 349

⁴⁸ NS 8405 kommentarutgave s.349

størrelsen av flommen, og hvorvidt det er vanlig på årstiden kan være momenter i vurderingen.

I kommentarutgaven til NS 8407 vises det til at «[d]ersom et bygg skal oppføres om vinteren, har partene risiko for kulde, omfattende nedbør mv. Hvis nedbørsmengden er ekstraordinær sammenlignet med tilsvarende årstid på samme sted, kan det imidlertid utgjøre en force majeure begivenhet. Det skal imidlertid mye til.»⁴⁹

Dette understreker også at den objektive vurderingen både er knyttet til det «ekstraordinære» samt at den må tilpasses den faktiske variasjonen på det geografiske stedet som omfattes.

Når det trekkes frem at det er ekstraordinært, selv om det ikke er uvanlig, syntes det å være det kvalitative ved en «flom» som gjør hendelsen til et «ekstraordinært værforhold», hvor den må være av en viss størrelse for å kvalifisere til å være «ekstraordinær».

I dette tilfellet må det legges til grunn at en større flom i utgangspunktet ikke er ordinært. Selv om klimarapportene⁵⁰ kan peke på at slike i utgangspunktet ekstraordinære tilfeller har økt, og vil øke i frekvens, og slik kan fremstå mer og mer «ordinære», finner jeg det ikke treffende at dette skal tilsi at en større flom ikke lenger er «ekstraordinær» isolert sett.

Så i det oppstilte scenarioet er vilkårene for fristforlengelse etter NS 8405 punkt 24.3 og NS 8407 punkt 33.3 første ledd i utgangspunktet oppfylt.

På den andre siden rokker klimaendringene ikke bare ved variasjonen av hendelser som flom, men også ved nedbørsmengder, og temperaturvariasjoner. I kommentarutgaven vises det til at «snø i oktober må partene regne med». Men dersom det kommer snø i april, er dette da fortsatt ordinært?

Klimarapporten viser som nevnt til klare scenarioer med økte tilfeller av for eksempel flom⁵¹, og selv om en større flom enda er å omfatte som «ekstraordinær», kan det tenkes at med tiden, vil den naturlige variasjonen endre seg, og terskelen for når en flom omfattes av bestemmelsen vil da også kunne endre seg i takt med dette.

⁴⁹ NS 8407 kommentarutgave [2013] s.486

⁵⁰ Se 1.1.1

⁵¹ Se 1.5

2.3.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

Også ved dette vilkåret er bestemmelsen i standardene for risiko for skade mer modellert etter den klassiske force majeure læren. Vilkåret er «ekstraordinære», hvilket tilsier at det foreligger en terskel for hvilke forhold som kan falle innunder dette unntaket fra erstatningsansvar.

Isolert sett sammenliknet med ordlyden i 24.3 og 33.3 er det konkret krav til hvilke forhold som kan omfattes, og det er også her vist til eksempler på slike forhold, ved skader som skyldes «krig, opprør naturkatastrofe mm.»

Sammenliknet med eksemplene som står i punkt 24.3. og 33.3 er dette kvalitativt mer hardtrammende eksempler, og de fremstår klart ekstraordinære. Det er en klar forskjell mellom «streik» og «krig» i alvorlighetsgrad og styrke.

Samtidig regulerer de to klausulene forskjellige tilfeller, og det er klart at en streik neppe vil påføre skade på kontraktsgjenstand eller materialer.

Værforhold, eller klimatiske hendelser er riktignok et godt punkt for sammenlikning, hvor det fremstår en klar vesensforskjell mellom «ekstraordinære værforhold» og «naturkatastrofe». Sett i lys av punkt 24.3 og 33.3 fremstår derfor terskelen veldig høy. Dette bekreftes i kommentarutgavene⁵² at det skal mye til, og at det kreves mer enn hva som kreves ved fristforlengelse. Det trekkes frem som eksempel at dersom en ekstraordinær flom som har gitt grunnlag for fristforlengelse, deretter også gjør skade, er spørsmålet om «årsaken til skaden kan karakteriseres som en naturkatastrofe.

Ordlyden syntes i utgangspunktet å avskjære fra klimahendelser som nedbør, og begrepsbruken over syntes ikke direkte å karakterisere en ekstraordinær flom som en naturkatastrofe, men i kommentarutgaven til NS 3401 ble det vist til at «også storm flom og nedbør kan i prinsippet tenkes å falle innunder bestemmelsen. Men her er det bare forhold som med rimelighet kan betegnes som naturkatastrofe som kan komme i betraktning».⁵³

Det springende punktet gjenstår da ved hva som kan karakteriseres som en naturkatastrofe, for eksempel ved en flom, hvor går terskelen?

⁵² NS 8405 kommentarutgave s. 248

⁵³ Sandvik «Kommentar til 3401» s. 172

Om en skal legge en leksikalsk forståelse av «naturkatastrofe» til grunn, så viser SNL⁵⁴ at det er en «katastrofe som gir store skader for mennesker og andre organismer, og som skyldes ekstremvær eller andre naturfenomener» og beskriver dette som hendelser som kan skape naturkatastrofer som jordskjelv, tsunami, orkan, flom, skred, tørke og ekstremvarme, ekstrem nedbør, frost, lynnedslag, skogbrann og vulkanutbrudd.

Selv om Sandvik viste til «naturkatastrofe» i kommentarutgaven til NS 3401 var standardens kontraktsvilkår den gang «større naturskade».

Begrepet naturskade er godt etablert i norsk rett, og finnes blant annet i naturskadeerstatningslova⁵⁵ hvor det spesifiseres i § 4 som «naturskade som skyldes naturulykke, så som skred, storm, flom, stormflo, jordskjelv og vulkanutbrudd.»

Mestad trakk i sin avhandling fram at han var uenig med bruken av begrepet «naturkatastrofe» da han mente at det er et «avgjort sterkere uttrykk enn «større naturskade»». Han la også til grunn den forståelse at «større» pekte på skadefølge og ikke skadeårsak.

Jeg vil legge den samme forståelsen til grunn; -at skadeårsakene godt kan være en hvilket som helst av de som er nevnt ovenfor, eller andre tenkelige klimahendelser så lenge skadefølgen er stor nok. Men kvalitativt må naturkatastrofe forstås som en naturulykke som volder store ødeleggelser, hvor terskelen trekkes veldig høyt.

Når det eksempelvis er snakk om en flom som i det oppstilte scenarioet, så vil jo flommer som nevnt inntreffe tidvis, og vil selvfølgelig variere i størrelse. Ofte omtalt som naturkatastrofe i norsk media er for eksempel flommen «vesleofsen» på østlandet i 1995 som ble anslått å gjøre skader til omtrent 18 milliarder kroner og kostet et menneskeliv. Det er klart at skadefølgene av «vesleofsen» gikk langt forbi en «større naturskade».⁵⁶

I lys av klimaendringene vil nok ikke selve begrepet «naturkatastrofe» endres, men klimarapporten peker som vist⁵⁷ til at det er høy sansynlighet for økt nedbør, og økt risiko for flom og andre ekstremvær.

⁵⁴ <https://snl.no/naturkatastrofe> Besøkt 04.04.2022 12:53

⁵⁵ Lov 15. August 2014 nr. 59 om erstatning for naturskader.

⁵⁶ <https://www.dsbinfo.no/DSBno/2019/tema/aks-2019/?fbclid=IwAR1LWmZIJLN39fVK9jf3E7hJx5yIkPvySH1rbTW19dcwvuBabLAYKy1sS9M&page=34>
Besøkt 04.04.2022 13:02

⁵⁷ Se 1.1 og 1.5

2.4 Upåregnelige

2.4.1 Kontrollansvaret.

Etter kontrollansvaret stilles det krav til en part for å kunne påberope seg hindringsfritak ved at hindringen må være noe en «ikke med rimelighet kunne ventes å ha tatt i betraktning på avtaletiden eller unngå eller overvinne følgene av». jf. kjl. § 27

Ved «rimelighet» oppstilles det en terskel for hva man skal kunne kreve av parten, ved at det eksempelvis ikke kan kreves at en selger skal ta høyde for alle tenkelige scenarioer. Samtidig ligger det i dette vilkårets ordlyd at det må oppstilles visse forventninger til selger på avtaletiden, ved at det er enkelte «hindringer» selger kan ventes å ta i betraktning, uten at det oppstilles noen klar terskel utenom en skranke ved «rimelighet».

Dette utdypes i forabreidene at «[h]va selgeren bør ta i betraktning beror på de konkrete forhold». Departementet bruker som eksempel at «Den som selger grønnsaker, kan ikke uten videre gå ut fra at varene blir tilgjengelige fra produsentene på et tidspunkt som forutsetter bare godvær i vekstsesongen».

En nyansering i dette eksempelet som er spesielt interessant her, er som departementet skrev at «[n]oe annet er det hvis værforholdene blir ekstreme. Det kan ikke ventes at selgeren skal ta i betraktning muligheten for en langvarig kuldeperiode i juni».

Departementet viser direkte at værforhold er noe det kan være rimelig at for eksempel en grønnsaksselger tar i betraktning. Slik får også hendelsens art betydning her, og det kommer til syne at ekstraordinære hendelser, vil være mer nærliggende å falle utenfor hva en part kan ventes å ta i betraktning ved at en «langvarig kuldeperiode i juni» fremstår av departementets eksempel som uvanlig eller ekstraordinært

En dom fra høyesterett som er aktuell her er HR-2022-192-A som omhandlet kontrollansvarsregelen i forbrukerkjøpslovens § 33 andre ledd jf. § 24, hvis ordlyd tilsvarer kjl. § 27. Siden regelen i forbrukerkjøpsloven er en videreføring av kontrollansvaret i kjøpsloven er denne dommen illustrerende også ved fortolkning av regelen i kjøpsloven, og forståelsen av kontrollansvaret som alminnelig prinsipp.

Saken omhandlet spørsmål om regress fra forsikringsselskaper etter et nettselskap hadde fått dekket skader som følge av at et tre falt over en kraftlinje og førte til overspenning og skader på det elektriske anlegget og nettet.

I tillegg til at parten ikke hadde godtgjort at hendelsen lå utenfor deres kontroll, fant høyesterett også at hendelsen ikke var upåregnelig; ved at «[v]ærforholdene var imidlertid ikke unormale, og årsakene til overspenningen skyldes dermed ikke ekstremvær eller noen annen form for ekstraordinær hendelse» og skadene var derfor «påregnelige» og nettselskapet kunne «tatt dem i betraktning på avtaletiden».

Her viser dommen godt sammenhengen mellom «kontrollansvaret» og det klassiske force majeure vilkåret «upåregnelig», ved at dersom man kan ta det i betraktning, er det gjerne også «påregnelig».

I dommen uttales det også at ««Erfaringsmessig er nettet utsatt for påvirkning fra en rekke naturfenomener, så som lynnedslag, frost, forstyrrelser fra dyr osv. Slike påvirkninger kan etter omstendigheter være påregnelige for nettselskapet».

I lys av klimarapportene er nok ikke en kuldeperiode i juni nødvendigvis mer nærstående nå enn når forarbeidene ble skrevet, men et annet eksempel kan være tørke eller hetebølger.

Klimarapporten viser til scenarioer med økte tilfeller av hetebølger og tørke, hvor dette også har vært synlig i Norge. Meteorologisk institutt understreker at det har vært en markant økning i hetebølger i landet spesielt de siste 30 årene, hvor de siste årene har vært gode eksempler.⁵⁸

I likhet med at trær som faller på kraftlinjer er en synlig risikofaktor for et nettselskap, er det klart at klimatiske forhold kan påvirke mange områder, som jordbruk for å trekke frem et eksempel. På en side er det ikke uvanlig at det blir varmt om sommeren, og at hetebølger er inntreffer nå og da, men en større hetebølge kan tenkes å ødelegge eller minske utbytte av avlinger noe som vil utgjøre en hindring; -som kan være utenfor en grønnsaksselgers kontroll.

Hvis det legges til grunn at det er en veldig stor hetebølge, så kan det bli spørsmål om grønnsaksselgeren «kunne ventes å ha tatt» muligheten for en større hetebølge «i betraktning».

⁵⁸ https://www.met.no/sokeresultat/_/attachment/inline/b4c3db4c-a967-4ea6-b299-aed5f969e1c0:ca85cbf2588c8a329d0419a04d8dc2ab5641c18e/METreport_012020_HetebolgeHelgaTajet.pdf
Besøkt 04.04.2022 14:31

Dette scenarioet viser et klart eksempel hvor det foreligger informasjon om at hetebølger har blitt mer og mer vanlige, samtidig som søkelyset på og varsling av hetebølger også har økt.

En høyere risiko for flere og kraftigere hetebølger fremstår da som økt, hvilket igjen fører til at det er en hendelse som er mer påregnelig. Etter de konkrete forhold er det derfor nærliggende at en grønnsaksselger måtte ha bært ansvar for hindringen selv.

Dette viser et eksempel på at klimaendringer kan påvirke forventningene til hva en part bør ta hensyn til ved avtaleinngåelsen etter kontrollansvaret.

2.4.2 Klausuler om fristforlengelse ved force majeure i NS 8405 og NS8407

I utgangspunktet er vilkårene for fristforlengelse i standardene de samme som etter kjl. § 27. Selv om kontrollansvaret etter kjøpsloven er en viktig kilde til tolkning av standardene, må samtidig kontrollansvarsreglene i standardene forstås i lys av enterpriserettens spesielle hensyn.

Ved spørsmålet om hva entreprenøren «burde ha tatt i betraktning ved inngåelsen av sine respektive kontrakter» avviker ordlyden noe fra klj. § 27 er forskjellig fra «rimelighet kunne ventes å ha tatt i betraktning». I motsetning til kjl. Inviterer ikke klausulens ordlyd eksplisitt til en rimelighetsvurdering av hva en part kunne ventes eller ikke å ta i betraktning. Samtidig må det sies å ligge en implisitt forståelse i «burde» ved at noe en part «burde» gjøre, også gjerne da er noe en kan forventes å skulle gjøre.

I kommentarutgaven⁵⁹ utdypes det videre at det ikke er et spørsmål om «hvor sannsynlig det er at omstendighetene skulle inntre, men hvorvidt parten hadde en oppfordring til å ta hindringen i betraktning».

Samtidig er terskelen for hva en part «burde ta i betraktning» ikke fast definert. Hvis en ser tilbake til flomscenarioet, er det klart at siden flommen fører til at flere av de valgte maskinene og transportmetodene ikke er tilstrekkelige til å håndtere de utfordringene som forholdene utgjør, at dette er forhold som; dersom de hadde blitt tatt i nærmere betraktning ved avtaleinngåelsen, kunne ha vært tatt høyde for.

⁵⁹ NS 8405 kommentarutgave s. 349

Men at entreprenøren kunne, og at det slik hadde kunnet avverget følgene av tilfellet, er ikke i seg selv et moment for at han faktisk «burde» ha tatt det i betraktning.

I et terreng hvor det er vannmasser som kan påvirkes av unormalt mye nedbør, er det samtidig en synlig risikofaktor. Etersom arbeidet i enterprise bygger på grundige undersøkelser og analyser ved prosjekteringen, kan det samtidig sies at det er mye som må taes i betraktning i utgangspunktet, hvilket kan tale for at terskelen er høy før en blir fri fra plikten til å ta forhold i betraktning.

Dette vilkåret kan tenkes å være forskjellig mellom standardene, ettersom en totalentreprenør etter NS 8407 står for all prosjekteringen. Dersom en entreprenør etter NS 8405 ikke står for noe av prosjekteringen, kan kravet til «aktsomhet» tenkes å begrenses noe.

Ved det aktuelle oppstille scenarioet⁶⁰ er det imidlertid mer nærliggende å peke på at den hendelsen som inntraff direkte påvirker forutsetningene for entreprenørens arbeid på en slik måte at dette er forhold som det kan drøftes om entreprenøren kanskje burde tatt i betraktning.

Klimaendringene gir her igjen en dimensjon til denne drøftelsen, ved at både risikoen for, og synligheten av risikoen for klimahendelser som kan påvirke kontraktarbeidet øker.

I den overnevnte lagmannsrettsdommen ble ikke dette momentet nevnt, og jeg kan heller ikke finne noe rettspraksis innen enterpriseretten eller andre rettsområder som direkte prosederer eller angriper hvordan klimaendringer kan påvirke hvilke forhold en part kan ta i betraktning.

Samtidig er det som nevnt over et argument som kan drøftes, og som også blir mer og mer aktuelt å drøfte i fremtiden.

De fleste scenarioer i klimarapportene⁶¹ viser til økt nedbør og økte tilfeller av flom. Det er da nærliggende å legge til grunn at allerede nå foreligger det en større invitasjon til å ta denne risikoen i betraktning ved avtaleinngåelsen.

Igjen henger vilkårene tett sammen, ved at dersom en burde tatt noe i betraktning er det også større anledning til å unngå eller overvinne følgene av det, samtidig som det I kommentarutgaven⁶² trekkes det fram at dersom en kan overvinne eller unngå følgene av en hindring, så foreligger det faktisk ingen hindring.

⁶⁰ Se 1.3.4

⁶¹ Se 1.1.1

⁶² NS 8405 kommentarutgave s.347.

Det vises også til at der det på noen måte er mulig rent fysisk for parten å unngå eller overvinne følgene, blir det et spørsmål om hvor «offergrensen» skal gå. Dette viser klart til de overordnede hensynene som gjør seg gjeldende ved force majeure tilfeller, ved at det er tale om en fordeling av risiko, hvor det videre også trekkes frem at «det må være en viss forholdsmessighet mellom kontraktsverdien og de tiltak som kreves.»

I litteraturen trekkes det samtidig fram at sammenliknet med kontrollansvaret i kjøpsloven, kan det nok ikke ved fristforlengelse oppstilles en like stor plikt til en entreprenør å overvinne omfattende hindringer i samme utstrekning som en løssørelser.⁶³

Dette kan forklares ved at mens en selger kan tenkes å benytte en annen leverandør eller tilsvarende varer der mulig, er det ved fristforlengelse gjerne mer krevende å «overvinne følgene» den tid dette kan kreve mye i form av ekstra arbeidskraft, eller maskiner for å overvinne følger.

Samtidig er det situasjoner hvor fristforlengelse påberopes på grunn av materialmangel eller forsinkede leveranser som følge av force majeure hendelser mer nærliggende å trekke paralleller til de alternativene en selger har for å overvinne følgene av en oppfylleleshindring.

Hvorvidt en kan «unngå» følgene av en klimatisk hendelse som en flom eller eksempelvis en plutselig hetebølge ligger i hvilke tiltak som kan fattes når hendelsen inntreffer. Samtidig kan det vanskelig tenkes å unngå følgene av en flom dersom kan ikke på forhånd har en viss beredskap eller har tatt høyde for at noe slikt kan inntreffe. Da blir igjen spørsmål om ikke dette er noe som burde ha blitt tatt i betraktning i utgangspunktet.

Det kan også tenkes at det i tiden etter avtaleinngåelsen som gir oppfordring til beredskap, dersom det for eksempel er meldt voldsomme nedbørmengder, kan det tenkes å være et større rom for å være forberedt på å unngå følgene av en flomhendelse, hvis den skyldes de store mengdene nedbør.

På samme måte kan det være et større rom for å fatte forhåndstiltak for å overvinne følgene, dersom en økt risiko blir synlig i løpet av avtaleforholdet.

Dette argumentet blir også aktuelt sett hen til klimaendringene. Dersom en enterpriseavtale løper over mange år, kan det tenkes at både effekten av klimaendringer, og bevisstheten til disse vil øke. Dette kan gjøre at risikoen for ulike hendelser eller endrede forhold øker på en

⁶³ Hagstrøm «obligasjonsrett» s. 292

slik måte at entreprenøren må ta høyde for en slik mulighet, og at terskelen for hva en entreprenør kan unngå eller overvinne følgene av vil kunne øke i takt med dette.

Det viktigste må samtidig være den effekten kunnskap om klimaendringer har på hva en kan ta i betraktning ved avtaleinngåelsen. Spesielt når det kommer til materialvalg og byggemetoder og risikovurderinger, kan dette tilpasses på en slik måte at faren for at klimahendelser påvirker fremdriften blir mindre. Igjen stiller dette seg forskjellig ved utførelsesenterprise og totalentreprise alt ettersom hva som tilfaller entreprenøren.

Dersom de økte risikoer som klimaendringene viser først blir synlige etter avtaleinngåelsen, og arbeid allerede er delvis utført, og det er flere elementer ved kontraktsarbeidet som ikke kan endres, blir på den måten adgangen til hva en kan gjøre for å unngå eller å overvinne følgene noe innsnevret.

2.4.3 Klausuler om risiko for skade ved force majeure i NS 8405 og NS 8407

Som allerede påpekt⁶⁴ er adgangen til unntak for risiko for skade strengere enn for fristforlengelse. Dette følger av at ved fristforlengelse bærer entreprenøren selv forsinkelseskostnadene, men avskjæres fra dagmulkt. I lys av dette er det naturlig at fritak fra beskadigelsesrisiko må følge en høyere terskel.

I motsetning til kontrollansvarsreglene inneholder standardenes regler her det eksplisitte vilkåret om at omstendigheten må være «upåregnelige».

Samtidig fremheves det i kommentarutgaven⁶⁵ at «[å]rsaken må følgelig ligge utenfor hva man med rimelighet kunne ta i betraktning da kontrakten ble inngått.» hvilket understreker en nær sammenheng mellom hva som er «upåregnelig» og hva en part burde ta i betraktning.

Vurderingen her er derfor relativt lik som vurderingen etter kontrollansvaret, selv om ordlyden er ulik, samtidig som det må legges til grunn at kravene for å påberope seg klausulene om risiko for skade ved force majeure er strengere enn ved klausulene for fristforlengelse ved force majeure.

⁶⁴ Se 2.3.3

⁶⁵ Ns 8405 kommentarutgave s. 247

At klausulen ikke inneholder de samme elementene som kontrollansvaret ved å kunne «unngå eller overvinne følgene» understreker vesensforskjellen mellom reguleringene, ved at når en skade inntreffer, er skaden skjedd, og noen må bære risikoen.

Selv om kommentarutgaven viser til en sammenheng mellom det som er «upåregnelig» og det en part burde ta i betraktning, sentrerer klausulen rundt definisjonen av hvilke tilfeller som er force majeure, eller nærmere sagt kravene til det kvalitative ved den hendelsen som forårsaker skade.

Et tolkningsspørsmål her er hvorvidt det er tilstrekkelig at en hendelse er «upåregnelig» ved avtaleinngåelsen. Dersom det er tale om et langvarig avtaleforhold, kan hendelser som ved avtaleinngåelsen var «upåregnelige» med tiden kanskje bevege seg mer mot det påregnelige i takt med effekten klimaendringene og kunnskapen om de.

Imens klausulens ordlyd er åpen for begge tilfeller, kan sitatet fra kommentarutgaven tyde på at det knytter seg mer til hva som er «upåregnelig» ved avtaleinngåelsen isolert sett.

En parallell kan trekkes her til HR-2016 1235-A, hvor en liknende forståelse av «force majeure» var lagt til grunn, som i NS 8405 punkt. 17 og NS 8407 punkt. 19. Selv om «Hydro hadde handla forsvarleg og innanfor alminneleg ingeniørfagleg kunnskap på tida for utbygginga», var belastningen på rørledningen forårsaket av vanntrykket innenfor naturlig variasjon, og derfor innenfor hydro sin «kontrollsfære».

En kan omformulere dette noe og si at siden belastningen var innenfor naturlig variasjon, var den også påregnelig. Dette viser også en interessant sammenheng mellom utgangspunktet for kontrollansvaret, og det objektive skadeansvaret, ved at det upåregnelige gjerne også er utenfor partenes kontroll.

For å bygge videre på dette eksempelet kan det tenkes at vannbelastningen i utgangspunktet er utenfor naturlig variasjon. Havnivået øker som vist i klimarapportene raskere enn noensinne, og vil da kunne øke mer enn hva en tidligere hadde tatt høyde for.

Dette kan tale for at et økt havnivå og høyere trykkbelastning på rør vil bli mer og mer påregnelig, og da også noe en i større grad kan ta i betraktning.

Innenfor punkt 17 og 19 er samtidig kravet til hvilke hendelser som kan omfattes som vist i 2.1.3 svært strengt, og selv om det kan tenkes at økt havnivå eller økt nedbør kan gjøre skade på materialer, eller kontraktgjenstanden, gir det strenge kravet til værforhold eller

klimahendelser som kan omtales som «naturkatastrofer» en streng terskel med fære typetilfeller som kan omfattes.

Dette påvirker derfor også vurderingen av hva som vil være «upåregnelig», ettersom en naturkatastrofe av art også er såpass ekstraordinær, at den er mindre forutsigbar og synlig, og ligger langt utenfor naturlig variasjon, vil den også gjerne være mindre påregnelig.

Økt hyppighet av naturkatastrofer kan samtidig tilsi at terskelen for hva som er påregnelig flyttes, spesielt ved eksempelet om flom. Det er nok begrenset hvor mye betydning dette har for terskelen for det påregnelige etter skadeansvarsklausulene i dag i lys av den strenge terskelen, men det kan tenkes å være et aktuelt moment for fremtiden.

3. Avslutning

3.1 Egnetheten av reguleringer av force majeure tilfeller i lys av klimaendringene.

3.1.1 Egnetheten av klausulene i NS 8405 og NS 8407.

I byggebransjen er det allerede vanlig å ta stilling til klimatiske forhold på stedet, og se på variasjoner, og ta høyde for dette både ved materialvalg og maskinvalg, samt ved fastsetting av tidsfrister. Men med klimaendringenes fremmars bør det kanskje være en enda klarere «beredskap» i forhold til krav om å bruke materialer og byggemetoder som bedre er skikket til å håndtere det klimaendringene kan bringe, og slik være mer «forberedt» dersom det som i utgangspunktet utgjør uforutsette hendelser som for eksempel flom, lynnedslag eller hetebølger inntreffer.

I kommentarutgaven til NS 3401 trakk sandvik frem flere interessante poeng som er aktuelle i denne drøftelsen. Imens han la til grunn at «[t]ross bedre metoder for kuldestøpning er betongarbeid fortsatt kuldefølsomt» skrev han i forlengelse av de værvansker som kan utgjøre force majeure, at «[d]en praksis som foreligger på dette felt har også redusert prejudikatsverdi

på grunn av den løpende utvikling i byggeteknikken også når det gjelder å mestre klimaproblemer.⁶⁶

Sammensatt illustrerer dette at utviklingen i byggeteknikk og ulike metoder som gjør klimaproblemer mindre påtrengende, naturligvis vil skifte grunnlaget for den risikofordelingen som ligger bak klausulene for fristforlengelse og risiko for skade ved force majeure.

Klimaendringene utgjør en ekstra dimensjon til denne tankegangen, ved at det må legges til grunn at den løpende utviklingen i byggeteknikk må ta høyde for klimaendringer og fremtidens klimaproblemer.

Selv om teknisk utvikling kan gjøre flere av de hindringene klimahendelser kan utgjøre mindre påtrengende i fremtiden, er det samtidig ikke klart i hvilken utstrekning nyere teknikker, metoder eller materialer kan holde følge med de utfordringene klimaendringene kan bringe.

Derfor er det kanskje en naturlig konsekvens at det for fremtiden stilles større krav til partene ved avtaleinngåelsen, ved at det må legges til grunn en forventning til å ta høyde for klimatiske forhold i utkanten av den naturlige variasjonen ved beregning av tidsfrister og andre elementer i avtaleforholdet.

3.1.2 Egnetheten av kontrollansvaret.

Kontrollansvaret, både slik det er omtalt som en rettslig norm i analysen, men også etter klausulene for fristforlengelse i standardene, er i seg selv en fleksibel rettslig norm. I den overtalte dommen fra 2022⁶⁷ ble det henvist til uttalelser i forarbeidene til forbrukerkjøpsloven.⁶⁸ Departementet uttalte på s. 152 at «kontrollansvaret [vil] være mer fleksibelt og dynamisk. Dersom det – eksempelvis som følge av mer permanente klimatiske endringer – skjer en utvikling i synet på hvilke naturfenomener det er naturlig å la nettselskapet hefte for, vil kontrollansvaret kunne fange opp dette uten at lovendring er nødvendig.»

⁶⁶ Sandvik Kommentar til NS 3401 s. 86

⁶⁷ Se 2.4.1

⁶⁸ Ot. prp nr. 114 (2004-2005) om lovregulering av strømvavtaler. s. 152

Denne uttalelsen stemmer langt på vei godt med funnene i denne oppgavens analyse.

Klimatiske endringer kan som vist føre til at terskelen for hvilke naturfenomener som havner utenfor en parts kontrollsfære kan flytte seg, både ved kravene til hindringen i seg selv⁶⁹, samt ved de kravene som stilles til parten.⁷⁰

Sentralt blir den økte invitasjonen til å ta eventuelle endrede klimatiske forhold i betraktning, noe som for det første rent vilkårmessig gjør at en part ikke kan påberope seg hindringsfritak etter kontrollansvaret. Det kan også påpekes at partenes mulighet til å regulere risikoen i kontraktsforholdet forut for avtaleinngåelsen gjør at hensynene bak hindringsfritaksadgangen ikke gjør seg gjeldende.

Hvis spørsmål rundt hvordan klimaendringer kan påvirke partenes kontraktuelle plikter i større grad blir et tema som omhandles ved avtaleinngåelse, vil partene kunne regulere denne risikoen på forhånd. Men når en hendelse så inntreffer, og dette ikke er tatt høyde for, er kontrollansvaret som vist en fleksibel norm som kan flytte ansvaret nærmere den som med rimelighet er nærest å bære risikoen for de inntruffede forhold.

3.2 Samlende betraktninger

I analysen har jeg vist til et begrenset knippe av mulige måter klimatiske hendelser kan påvirke avtaleforhold på – de jeg peker på er mer opplagte, og lang på vei klarere å ta stilling til på en måte, da man kan vise til at disse vil øke i intensitet. Hvordan klimaendringer imidlertid kan medføre begivenheter og forhold som kan utgjøre force majeure hendelser, og som røkter ved muligheten til å oppfylle kontraktuelle plikter på ulike tenkelige måter er samtidig ikke en fullt ut definerbar størrelse.

Det er mange måter klimaet kan påvirke ulike forhold, på måter som ligger langt ifra det en kan tenke seg i utgangspunktet. Dette poenget omfattes naturligvis av hva som er rimelig for en part å forutse eller ta i betraktning. Imens jeg flere steder har pekt på at klimaendringene øker invitasjonen til å ta stilling til de konkrete komplikasjonene som klimahendelser kan gi, kan dette kanskje også strekkes enda lenger.

⁶⁹ Se 2.1-2.3

⁷⁰ Se 2.4

Som IPCC sine klimarapporter viser⁷¹, er klimaendringene i seg selv såpass overhengende og veldokumentert, at det i stadig større grad er synlig som en økende risiko på mange samfunnsområder.

Selv om en ikke kan kreves å ta stilling til alle mulige klimatiske utfall, bør det kanskje i større grad legges til grunn et økt risikobilde. Langt på vei kan de regelsettene som er behandlet over egne seg til å fange opp de tilfeller hvor en part ikke har tatt stilling til dette, men det kan argumenteres for at det de lege feranda bør være et større krav til å ta klimaendringene i betraktning enn hva tilskrives partene de lege lata i dag.

⁷¹ Se 1.1

Litteraturliste.

Lover og forskrifter.

- Lov 24. Mai 1907 nr. 2 om kjøb
- Lov 14. Desember 1917 nr. 17 om regulering og kraftutbygging i vassdrag.'
- Lov 1988 13. Mai nr. 27 om kjøp
- Lov 16. Juni 1989 om håndverkertjenester m.m for forbrukere.
- Lov 29. November 1996 nr. 72 om petroleumsvirksomhet.
- Lov 13. Juni 1997 om avtaler med forbrukar om oppføring av ny bustad m.m.
- Forskrift 17. Desember 2008 nr. 1502 til lov om toll og vareførsel.
- Lov 15. August 2014 nr. 59 om erstatning for naturskader.

Forarbeider.

- Ot. prp nr. 80 (1986-1987) Om A Kjøpslov B Lov om samtykke til ratifikasjon av FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løsørekjøp, vedtatt 11 april 1980.
- Ot. prp nr. 114 (2004-2005) om lovregulering av strømvavtaler

Rettsavgjørelser.

- Rt. 1898 s. 227
- Rt. 1970 s. 1059
- LE-1997-00243
- Rt. 2000 s. 632
- Rt. 2006 s. 675
- Rt. 2008 s. 537
- HR-2016 1235-A
- HR-2022 192-A

Standardavtaler.

- Norsk Standard 8405: 2008 «Norsk bygge-og anleggskontrakt»1. versjon 2008.
- Norsk Standard 8407: 2011 «Alminnelige kontraktsvilkår for totalentreprise» 1. versjon 2011.

Internasjonale rettskilder og litteratur.

- United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods (CISG) Entered into force 11. April 1980. (FN-konvensjonen om kontrakter for internasjonale løseørekjøp)
- [Study Group on a European Civil Code] og [Research Group on EC Private Law (Acquis Group)] v/ Christian von Bar, Eric Clive and Hans Schulte-Nölke, Hugh Beale, Johnny Herre, Jérôme Huet, Matthias Storme, Stephen Swann, Paul Varul, Anna Veneziano, Fryderyk Zoll “ *Principles, Definition and Model Rules of European Private Law*” *Draft common frame of reference (DCFR) Outline Edition*” Sellier european law publishers 2009.
 - Forkortet til “Draft common frame of reference» i fotnoter.

Juridisk teori.

- Bergem Jon Egil, Berte-Elen Konow, Stein Rognlien «*Kjøpsloven av 1998 og FN-konvensjonen om løseørekjøp med kommentarer*» 3. utgave 1. opplag, Gyldendal Norsk Forlag AS 2007.
 - Forkortet til «*Kjøpsloven [2008]*» i fotnoter
- Giverholt Heikki, Hans-Jørgen Arvesen, Karl Marthinussen: «*NS 8407 Alminnelige kontraktsbestemmelser for totalentreprise med kommentarer*» 1. utgave 1. opplag Gyldendal Norsk Forlag AS 2012.
 - Forkortet til «*NS 8407 kommentarutgave [2012]*» i fotnoter
- Hagstrøm Viggo: «*Enterpriserett: utvalgte emner*» Vinderen forlag 1997.
- Hagstrøm Viggo v/ Herman Bruserud, Ivar Alvik, Harald Irgens-Jensen, Inger B. Ørstavik: «*Obligasjonsrett*» 3. utgave Universitetsforlaget 2021.
 - Henvist med -Hagstrøm «*Obligasjonsrett*» i fotnoter.
- Krüger Kai: «*Norsk Kjøpsrett*» 4. reviderte utgave, Alma mater 1999.
- Lilleholt Kåre «*Kontraktsrett og Obligasjonsrett*» 1. utgave 2. opplag Cappelen Damm AS 2019.
- Marthinussen Karl, Heikki Giverholt, Hans-Jørgen Arvesen: «*NS 8405 med kommentarer*» 4. utgave 1. opplag, gyldendal Norsk Forlag AS 2016
 - Forkortet til «*NS 8405 kommentarutgave*» i fotnoter.
- Mestad Ola: «*Om force majeure og risikofordeling i kontrakt*» Universitetsforlaget 1991. Forkortet til «*Mestads avhandling*» i fotnoter.
- Nordtvedt Henning, Dag Arne Ruud, Olav Bergsaker, Arve Martin Bjørnvik, Johnny Johansen: «*NS 8407 Kommentaarutgave*» Universitetsforlaget 2013.
 - Forkortet til «*NS 8407 kommentarutgave [2013]*» i fotnoter
- Sandvik Tore: «*Kommentar til NS 3401*» 4. opplag 1991 Universitetsforlaget A/S 1997.

Nettsider.

- <https://www.naturskade.no/skadehandbok/skadearsakene/storm/> besøkt 06.05.2022 13:48
- <https://snl.no/naturkatastrofe> Besøkt 04.04.2022 12:53
- <https://www.dsbinfo.no/DSBno/2019/tema/aks-2019/?fbclid=IwAR1LWmZIJLN39fVK9jf3E7hJx5ylkPvySH1rbTW19dcwvuBabLAYKy1sS9M&page=34>
Besøkt 04.04.2022 13:02
- https://www.met.no/sokeresultat/_/attachment/inline/b4c3db4c-a967-4ea6-b299-aed5f969e1c0:ca85cbf2588c8a329d0419a04d8dc2ab5641c18e/METreport_012020_HetebolgeHelgaTajet.pdf Besøkt 04.04.2022 14:31

Klimarapporter fra The Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC).

- IPCC, 2021: *“Climate Change 2021: The Physical Science Basis”*. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
Forkortet til «IPCC AR6 Climate Change 2021: “The Physical Science Basis”” I fotnoter
- IPCC, 2021: *“Summary for Policymakers. In: Climate Change 2021: The Physical Science Basis. Contribution of Working Group I to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change”* [Masson-Delmotte, V., P. Zhai, A. Pirani, S.L. Connors, C. Péan, S. Berger, N. Caud, Y. Chen, L. Goldfarb, M.I. Gomis, M. Huang, K. Leitzell, E. Lonnoy, J.B.R. Matthews, T.K. Maycock, T. Waterfield, O. Yelekçi, R. Yu, and B. Zhou (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
Forkortet til “IPCC AR6 Climate Change 2021: «Summary for Policymakers” I fotnoter.
- IPCC, 2022: *“Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change”* [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Lössche, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
Forkortet til “IPCC AR6 Climate Change 2022 «Impacts, Adaptations and Vulnerability” I fotnoter.

- IPCC, 2022: “*Summary for Policymakers*” [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, M. Tignor, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löscke, V. Möller, A. Okem (eds.)]. In: *Climate Change 2022: Impacts, Adaptation, and Vulnerability*. Contribution of Working Group II to the Sixth Assessment Report of the Intergovernmental Panel on Climate Change [H.-O. Pörtner, D.C. Roberts, M. Tignor, E.S. Poloczanska, K. Mintenbeck, A. Alegría, M. Craig, S. Langsdorf, S. Löscke, V. Möller, A. Okem, B. Rama (eds.)]. Cambridge University Press. In Press.
Forkortet til «IPCC AR6 Climate Change 2022 «Summary for policymakers» I fotnoter.